

LUND UNIVERSITY

Byggnadskulturen, stadsrummet och borgerskapet

Thomasson, Joakim

Published in:

Liljan –om arkeologi i en del av Malmö

2006

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomasson, J. (2006). Byggnadskulturen, stadsrummet och borgerskapet. I S. Larsson (Red.), *Liljan –om arkeologi i en del av Malmö* (s. 170-193). Riksantikvarieämbetet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ARKITEKTUR ÄR ATT GÖRA SIG SYNLIG
OCH NÄRVARANDE I LANDSKAPET.

BYGGNADSKULTUREN, STADSRUMMET OCH BORGERSKAPET

JOAKIM THOMASSON

Sinnebilden av en medeltida stad är den av vindlande gatusträckningar med brokig, till synes kaotisk, bebyggelse och ett myllrande folkliv. Till skillnad från antikens och renässansens rätvinkliga och kvartersbaserade stadsplaner, var gatan den huvudsakliga organisationsprincipen i de medeltida städerna. Bebyggelsen organiserades i förhållande till gatan och dess sträckning. I så mening var organisationen anpassningsbar; hus, tomter och gatusträckningar lades till efterhand som det blev möjligt och behövdes. Detta tankesätt hade sin grund i organisationen av boplatser kring ett gemensamt kommunikationsstråk under förhistorisk tid. Men de avgörande skillnaderna var att gaturummen var inramade av tät bebyggelse, utförd i andra former av arkitektur, uppförd på andra typer av tomter och byggd av människor som levde på annat än av jordbruk. Än idag måste vi anpassa oss till hur medeltidsmänniskorna förhöll sig till staden. Få större förändringar har kunnat utföras, de som gjorts har låtits sig göras när kvarter eller hela städer brunnit ned.

Malmö är en sådan stad. Bebyggelse, tomter, små mindre gator, så kallade *streden*, och gränder organiserades i förhållande till den *laange Adelgade*. Den språkliga innebörden av adel i namnet åsyftar att den var stadens ursprungliga eller hävdvunna gata (Thomasson 2004). Malmö kallades också för *Ellenbogen* (armbåge) av de tyska handelsmän som besökte staden, vilket kan ha syftat på att Adelgatans böjda sträckning kan liknas med en arm. Ursprunget var sandrevelns form, jfr figur 8.

Gaturummet var inte likformigt. När det inramades av tät bebyggelse skapades inga raka fasadlinjer. På sin höjd hade varje kvarter en gemensam avgränsning

mot gatan. Detta skapade små vinklar de olika kvarteren emellan, där arkitekturen framhävdes i förhållande till hur människor rörde sig. Likformigheten bröts även upp av talrika utbyggnader ut mot gaturummen i form av bodar, trappor, bislag och källarhalsar.

Människorna som bodde och befann sig i städerna både formade och formades av platsen och dess mönster av bebyggelse. Efterhand uppfattades både människorna och byggnader som representanter för en egen social grupp i det feodala samhället. Det var människor som identifierade sig med nätverk av städer, de såg sig själva och betraktades av andra som borgare – stadsinvånare. Undersökningarna i kv. Liljan har, tillsammans med skriftliga källor, kunnat belysa aspekter av de mångskiftande och motsättningsfyllda uttrycken för urban identitet och samhörighet.

EGENDOMSRÄTT, BRUKSRÄTT OCH KVARTERET LILJAN

Under medeltid och tidig modern tid fanns inte privat äganderätt till jord och fast egendom som vi känner det idag (se Thomasson 2004 och där anförd litteratur). Ofta fanns det konkurrerande rättigheter till samma resurs. De två huvudsakliga principerna för hävdande av rättigheter var egendomsrätt, rätten att uppbära och sälja ränta från produktionen av ett visst stycke land (*dominium directum*), samt bruksrätt, alla och envars rättighet att nyttja jordens frukter (*dominium utile*). Det fanns åtminstone tre olika konkurrerande rättigheter till en stadstomt och dess bebyggelse. Städerna hade en grundare, vanligen kungen, till vilken tomtinnehavarna till en början individuellt erlade olika former av räntor (exempelvis midsommargäld, arnagäld). Detta utvecklades senare under medeltiden till en generell stadsskatt där stadsinvånarna kollektivt betalade ränta till kungens fogde i staden. Det fanns även innehavare av egendomen, till vilka de som hade bruksrätten betalade landgille eller jordskyld. Slutligen kunde den som bodde i ett hus även komma att betala hyra till den som hade egendomsrätten till själva huset. Till allt detta kommer olika former av servitut, exempelvis rättigheten att nyttja en bod i ett hus, eller rätten att använda en port eller en brunn. Det hela komplicerades även av att bruksrätten var stark i förhållande till egendomsrätten.

De juridiska förhållandena när det gäller egendoms- och bruksrätt komplicerar tolkningen av skrivningarna i det skriftliga materialet. Den mest uppenbara möjligheten till feltolkning är att den person som skrivs som innehavare inte behöver ha varit den som bodde på tomten. Det kan även ha avsett att denna person hade

rätt att uppbära jordskyld från tomten. De som innehade bruksrätten och levde där var de som förknippades med byggnaderna, dess utformning och underhåll.

Det skriftliga materialet som kunnat knytas till kv. Liljan går tillbaka till slutet av 1300-talet. Det har nedtecknats och arkiverats vid domkyrkan i Lund och det kungliga kansliet, vilka var de som mest använde skrift i medeltidens Danmark, och berör rätten att uppbära jordskyld (egendomsrätten). När det gäller tomterna i de norra delarna av kvarteret, närmast Adelgatan, har två långa innehav av eigendomsrätt kunnat följas.

Domkapitlet i Lund innehade fram till reformationen eigendomsrätten till en tomt i de nordöstra delarna av kvarteret. Den äldsta kända notisen härrör från en avskrift i *Registrum ecclesie Lundensis*, den så kallade Lundeboken från år 1384. Där omnämns att *byman* Jens Ulfen, och hans hustru Cecilie Tidemansdatter skötar andra halvan av sin gård i Malmö till domkapitlet i Lunds domkyrka. Av brevet framgår att domkapitlet sedan tidigare innehade den första halvan av gården, och att donationen gällde ”*med alle samme tilliggender eller tilbehør ud til alle fire hjørner med grundstykke og alle huse, der er rejst eller måtte blive rejst ...*” (DRB 4:2:439). Brevet innehåller flera servitut. Bland annat skall Jens och Cecilie bo på sin gård utan börda och avgift så länge de lever, att de fritt får uppföra nya byggnader på tomten, och att deras arvingar till en rimlig avgift skall ha bruksrätt till gården. Å andra sidan förbinder de sig att vidmakthålla de byggnader som finns och när så är tjänligt bygga nya. Det finns ingen närmare lokalisering av var i staden tomten låg. Men i en bekräftelse av donationen, nedskreven i Lunds domkapitels gåvoböcker, *Libri datici Lundenses*, bekräftas donationen (Weeke 1973: 289f). Här framgår att tomten låg mittemot svartbrödernas, det vill säga dominikanernas kapell (se Kling, ovan), söder om gatan. Samma formulering återkommer i brev från borgmästare och råd i Malmö till domkapitlet i Lund, angående befrielse från befästningsplikten (Andersen 1954:18). Utifrån dessa uppgifter kan tomten lokaliseras med hjälp av senare och mer precisa notiser.

Det finns inga kända uppgifter om brukare av gården förrän år 1534, då handelsmannen, sedermera rådmannen, Ditlev Henriksen Enbeck betalade jordskyld till domkapitlet (Andersen 1954:34). Bruksrätten förvärvades mellan åren 1548–1550 av hans svärson, Henrik Brantun, också han rådmän. Någon gång under 1550-talet sålde han sedan bruksrätten till en Hans Barnekow. Dennes änka, Mette Okse, sålde den i sin tur, år 1562, vidare till borgmästaren Niels Ipsen, som strax skötade bort den till sin svåger, handelsmannen och borgmästaren Jacob Møller (Andersen 1954:34). Efter en del kontroverser förvärvade byfogde Peder Hansen gården år 1606 (Rådhusrättens dombok 3/10 1606, se Brorsson & Larsson, nedan).

De nordvästra delarna av kvarteret förlänade kung Erik av Pommern år 1433 till riksrådet Axel Pedersen Tott. ”*Apr.3. Kong Erick har givet Hr. Axell Pederß af Herdlöff R. en Gaard i Malmø, liggende østen sønden over Gaden fra Szworttebrødre Kloster, med al kongelig Rettighed, hvilken Gaard er hos sex oc siusintyuge Alen lang sønder ud fra Adelgaden og langs ud med det vestre Tværstøede, og 90 Alen bred og noget mer øster ud fra det vestre Tværstrøede og langs ud med Adelgaden, Stenhuset, som staa paa Hjørnet mellem begge Gaderne, medregnet, og bag i Gaarden indtill begge Tværstrøederne. Udgiuet og beseget Fred. før Palmesøndag*” (Rep. Dipl.:6612). Skrivningen i dokumentet är förhållandevis precis och tydlig vad gäller lokalisering i staden och tomtens omfattning. Återigen lokaliseras gården i förhållande till gatan och svartbrödernas kapell. Gården var belägen söder om Adelgatan och sydöst om kapellet. Tomten var hela 90 aln lång mot Adelgatan och 27 aln och sex kvarter lång mot det västra *Tværstrøedet*, dagens Gråbrödersgatan. I brevet omnämns att det fanns ett stenhus i tomtens nordvästra hörn. I en annan källa, från år 1482, beskrivs också att Axel Pedersens gård hade en badstuga längre söderut i kvarteret, vid nuvarande Gråbrödersgatan (Bager 1934:14). Till skillnad från förhållandena vid domkapitlet i Lund finns inga kända arkiverade lejekontrakt till bruksrätten för gården.

Det framgår inte hur Erik av Pommern förvärvat gården. Kungen hade visserligen en överhöghet över staden Malmö, ett herravälde som utövades av en byfogde, men det förefaller mindre troligt att han hade egendomsrätt över ett stort antal tomter i staden. Detta indikeras bland annat av att när kung Erik skulle anlägga *Myntergården*, det som senare kom att bli Malmöhus slott, så fick han köpa ett par tomter av prominenta borgare i staden (Reisnert 2001). Noteras bör att tomterna köptes, de förvärvades inte genom byte, och att kungens herravälde inte innefattade utövande av ovillkorlig expropriation. Det troliga är snarare att kungen förvärvat gården i kv. Liljan genom konfiskation, vilket dock var tämligen ovanligt (se Lamberg 2001:238). En av de största konfiskationerna som kungen gjorde i Malmö var efter borgmästaren och fogden Anders Mortensen. Han förfalskade ett kungligt brev, varpå Erik av Pommern dömde honom att brännas levande, vilket verkställdes på en kulle utanför Köpenhamn år 1419 (Lamberg 2001:238). I samband med domen konfiskerade kungen samtliga utom fem av Mortensens egendomar (Isberg 1897:23ff; Tomner 1971:209). Exakt vilka Malmöegendomar som omfattades anges dock inte närmare i källorna. Erik av Pommern ger året efter förläningen till Axel Pedersen, borgmästarna i Malmö fullmakt att ”... *at sælge paa Vore Vegne vore og Kronens Gaarde og Jordegods i Malmøye, som er tilfaldne os og Kronen efter Anders Mortensen og andre flere vore og Kronens Gaarde og Gods sstds. Til vor og Rigens Nytte og vor Gaards*

Bygning i Malmøye, ...” (Rep. Dipl.:6683). Försäljningen av Mortensens gods skulle alltså bland annat gå till anläggandet av Myntergården.

År 1525 tvistade riddaren Jacob Trolle (1475–1546) med riksrådet Johan Rantzow om *Axell gaardt i Mallmøø* (Kong Fredriks registranter:74). Bakgrunden var att Rantzow fått den landsflyktige Malmöborgmästaren Hans Michelsens beslagtagna gods och gårdar. Vid tvisten kunde han visa upp ett nu förvunnet skötebrev som Michelsen haft på Axelsgården. Jacob Trolle kunde å sin sida hänvisa till Axel Pedersens förläningsbrev från år 1433 och ”... *thet stadtfestellszebr-eff, szom konung Hanss haffuede vtgiffuit, ...*” (Kong Fredriks registranter:74). Fredrik I dömde till Trolles fördel av två orsaker. Dels var kung Hans stadfästelsebrev äldre än Michelsens skötebrev. Dels hänvisades till innebörden av den ursprungliga förläningen, vilket innebar att Axelsgården inte kunde delas eller säljas utan kunglig fullmakt samt att ”... *tha bør forne gaardt attbliffue hoess thennem, szom eellest ere aff mandtkøn aff forne her Axell Persszens arffwinge, met alla forne gaardtzs friieheder effter szamme breffuis liwdelse ...*” (Kong Fredriks registranter:74, det vill säga gården skulle följa släkten på manssidan). Trolle var i rakt uppstigande led släkt med Axel Pedersen (det var hans mors farfar, se Bruun 1943a:36f, 1943b:312; Fabricius 1943:44ff; Friis 1943:298f).

Domen från år 1525 är intressant ur flera aspekter. Kung Hans stadfästelsebrev bör ha varit en bekräftelse av Erik av Pommerns förläning av gården med dess rättigheter till Axel Pedersen. Troligen har brevet varit skrivet till Jacob Trolle, eftersom hans levnad sammanfaller med kung Hans regentperiod (1481–1513). Skötningsbrev var en annan typ av dokument, som åsyftade att en egendom övergick från en persons ägo till en annans. Även här förefaller det ha varit Jacob som sålt eller på annat sätt överlätit Axelsgården till Hans Michelsen (borgmästare 1503–1522, död 1532). Faller skrivningen om att Axelsgården inte kunde delas eller säljas utan kunglig fullmakt tillbaka på en hävdvunnen betydelse av Erik av Pommerns förläningsbrev, så innebär det att antingen kung Hans eller Kristian II godkänt skötningen av Axelsgården. När sedan Hans Michelsen gick i landsflykt tillsammans med Kristian II hävdade Jacob Trolle, trots skötningsbrevet, egendomsrätten till gården.

Gården förblev ytterligare en generation i släkten Trolles ägo. I mitten av 1500-talet omnämns att Børge Trolle, son till Jacob, fick ett ”*ith stöcke stadzens jord och grund, liggendis sonden optil hans egen gord, som kallis Axilsgorden, ...*” (Bager 1934:14f). Den jord som Børge Trolle kom i besittning av hade ironiskt nog tillhört Hans Michelsens gods i staden (Isberg 1923:225f). Trolle dog barnlös och det är okänt vad som hände med egendomarna i Malmö efter hans död år 1571. Vad som emellertid omnämndes i hans likpredikan var att han medan han

levde hade understött fattiga studenter och nödlidande och sjuka i köpstäderna. Han testamenterade också ”gåvor” till skolor i Herlufsholm, Roskilde och Vä (Friis 1943:299). Den norra gårdens vidare öden kan möjligen indikeras av skriftliga notiser från slutet av 1600-talet. Enligt dessa beboddes de nordvästra delarna av hantverkare, varav några noteras som fria från jordskyld. Det förfaller mindre troligt att enkla hantverkare skulle ha haft de ekonomiska möjligheterna att uppbära egendomsrätt till dessa gårdar. Möjligen har Trolle verkligen handlat enligt utsagan i likpredikan och överlåtit egendomsrätten till stadens nödlidande eller fattiga. På den grund som han övertagit av staden fanns i varje fall bostäder som vanligen brukar förknippas med enklare hantverkare och daglönare. På tomten fanns under 1600-talet bostadslängor uppförda i korsvirke med lerklinade fack, och som kallades Børge Trolles lerbodas (Bager, Excerpter, kv. 52 Rosen), jfr figur 31.

P E R S O N E R N A

De personer som har kunnat förknippas med egendoms- eller bruksrätt till gårdar i kv. Liljan har på olika, delvis motsättningsfyllda, sätt uttryckt urban identitet. Tyvärr är det enda som är känt om bymannen Jens Ulfsen och hans hustru Cecilie Tidemansdotter just det som han själv berättar om i sitt donationsbrev till domkapitlet i Lund. På samma sätt är det beklagligt att inte kunna knyta Anders Mortensen till stenhusgården i det nordvästra hörnet av kvarteret annat än genom en bräcklig indiciekedja där flera väsentliga länkar saknas.

Jens Ulfsen skriver sig som byman, det vill säga borgare, och donerar tillsammans med sin hustru i tidens anda andra halvan av sin gård till domkapitlet i Lund på evig tid. De ville genom detta få syndernas förlåtelse och frälsning för sig själva, sina föräldrar och till Cecilies första man Henzeke Læge. Kyrkan och dess olika institutioner hade ofta en mycket negativ inställning till handel, framförallt vinster till följd av handelstransaktioner, kapitalbildning och inte minst penninglån. Handel förknippades med bibelns utsagor om Jesus fördrivande av krämarna i Jerusalems tempel och hörde enligt kyrkan ihop med huvudsynderna girighet och frosseri. En annan allvarlig synd var ocker, kyrkan förbjöd lån mot tagande av ränta. Jens Ulfsen och Cecilie Tidemansdotter ville genom donationen kanske göra bot på sina handelsgärningar. På detta sätt var även kyrkan, om än motsträvt, en del av yttringarna för en urban mentalitet. Vid reformationen hade de olika kyrkliga institutionerna egendomsrätt på ungefär 31 % av stadens gårdar (Johannesson 1947:138).

Anders Mortensen tillhörde en lågfrälse-släkt som brukar benämnas Jordeberga-ätten (Reisnert 1996:28). Han blev vald till rådmän i Malmö år 1385, fyra år senare utsågs han till borgmästare, och kungen utnämnde honom till fogde år 1417 (Lamberg 2001: bilaga 2). Dessförinnan hade han troligen blivit dubbad till riddare (Isberg 1897:24). Mortensen hade byggt upp en förmögenhet som placerats i ett omfattande fastighetsinnehav. Kärnan i detta var godset Henrikstorp, beläget på Hindbys bymark, strax söder om Malmö (Reisnert 1996:28f). Mortensen var med andra ord en frälseperson som både hade en fast urban anknytning i form av ämbeten och gårdsinnehav, och en för frälset traditionell rural förankring i en huvudgård med tilliggande lantliga domäner. På många sätt är Mortensen jämförbar med riddaren Jens Uffesen av släkten Neb (Reisnert 1989). Under slutet av 1200-talet och 1300-talets första hälft tillhörde han Danmarks allra mest betydelsefulla personer. Han innehade flera huvudgårdar med tillhörande gårdar och domäner, ett antal gårdar samt var dessutom länsherre. Jämte flera andra gårdar ägde han även en huvudgård i Malmö med tillhörande ladugård och stenbodar.

Axel Pedersen (ca 1370–ca 1447) var samtida med Anders Mortensen, och tillhörde samma elitskikt inom det danska frälset. Herr Axel hörde till släkten Thott, som var en av Danmarks mäktigaste och mest inflytelserika frälseätter (se Ravn 2004 och där anförda källor). I likhet med dem som kom att ärva Axelsgården i Malmö skrev han sig till huvudgården Härlöv, eller Lillö som den omväxlande benämns, belägen i nordöstra Skåne. Han var dessutom länsmän i Varberg och Falkenberg, samt Gårds härad i Skåne. Förutom egendomarna i Malmö innehade han Vä stad. Erik av Pommern utsåg honom också till Skånemarknadens fogde. Herr Axel var medlem av det danska riksrådet, och var en av dem som undertecknade fredstraktaten mellan Margareta I och Albrecht av Mecklenburg år 1395. Tiden efter fredstraktaten deltar Axel Pedersen i en mängd viktiga sammanhang och undertecknar betydelsefulla brev och traktater.

Axel Pedersens manliga efterföljare var riddare, skrev sig till huvudgården Lillö och var, med undantag av Jacob Arvidsen Trolle, medlemmar av det danska riksrådet (Bruun 1943a:36f, 1943b:312; Fabricius 1943:44ff; Friis 1943:298f). Flera hade fått sin skolning hos de stora europeiska hertigarnas hov, och hade militära positioner i den danska staten.

Städerna var knutpunkter i ett ekonomiskt nätverk där överskottet från jordbruket avyttrades. Frälset medverkade i marknadsutbytet och penningekonomin eftersom deras sociala status byggde på konsumtion av prestigevaror. Den sociala tillhörigheten var visserligen definierad från en huvudgård på landsbygden, men de materiella förutsättningarna för frälsets nödvändiga livsstil förvärvades i städerna.

Stadsrummet var den konkreta kontaktytan mot kvarterets andra, ofrälse, personer. Ditlev Henriksen Enbeck, Hans Michelsen och Jacob Møller var delaktiga i delvis andra nätverk, och med delvis andra uppfattningar om vad som igenkändes och erkändes som heders- och aktningvärt. De hade en annan uppsättning av symboliskt kapital.

Ditlev Enbeck (död 1537) var andra generationens Malmöbo, släkten härstammade troligen från staden Einbeck utanför Hannover (Andersen 1954:17ff). Han var gift med Karine Ditlevs, och tillsammans fick de dottern Gese Ditlevsdotter. Enbeck var verksam som handelsman, var föreståndare för S:t Simonis et Judae kapell mellan åren 1511 och 1519, valdes till hövitsman år 1518, och fungerade som rådmän under perioden 1511–1537. Förutom gården i kv. Liljan innehades nyttjanderätt till en kålgård som låg söder om Kalendegatan invid vallgraven, och han betalade landgille för två tomter i kv. Stjärnan, figur 38.

Hans Michelsen omnämns som rådmän och köpman i Malmö år 1502 (Bagge 1938). Handelsverksamheten hade genererat en omfattande förmögenhet, vilket bland annat resulterade i ett omfattande gårdsinnehav i Malmö. Kristian II använde Michelsen till en del viktiga förhandlingsuppdrag, och till följd av detta förlänades han, trots att han var ofrälse, Börninge kloster. År 1521 omnämns han som medlem av kungens råd, och som sådan deltog han som ledande förhandlare i upprättandet av ett samnordiskt handelssällskap, samt var huvudförfattare till Kristian II nya köpstadsvänliga lag (som även förespråkade arvkungadöme).

Ditlev Henriksen Enbeck och Hans Michelsen deltog i Grevefejden på Kristian II:s sida. Det var mot bakgrund av detta som Enbeck inte betalade landgille för sin gård i kv. Liljan till domkyrkan under fyra år, fram till år 1534 (Andersen 1954:20ff). Michelsens deltagande var betydligt mer omfattande. Han fungerade under en period som kungens ställföreträdare i Köpenhamn, deltog i dennes landsflykt till Tyskland/Holland och var ståthållare i Oslo under försöken att återinsätta Kristian på tronen (Bagge 1938). I exilen konverterade han till protestantismen, medverkade till översättning av bibelns apostlabrev till danska. Medan Michelsen inte kom tillbaka till Malmö efter exilen, var Enbeck bland de prominenta borgare som tvingades svära trohet till Christian III och hans riksråd. Han deltog inte själv i förhandlingarna, men han var med och satte sitt sigill på Malmö borgares hyllningsbrev till Christian III den 12 juni år 1536. Grevefejden berörde djupgående sociala motsättningar i det feodala samhället. Borgerskapet, som vunnit i betydelse, utmanade frälsets privilegier i allmänhet och riksrådets betydelse i synnerhet. I motsättningarna fanns också tydliga religiösa undertoner. Borgerskapet var tydligt reformatoriskt medan frälset även fortsättningsvis förblev katolskt. Borgarna Enbeck och Michelsen ställdes mot och utmanade herr Børge Trolles maktposition. Grevefejdens konfliktorsaker fanns alltså även i stadsrummet.

dotter till en rådman i Köpenhamn, medan andra hustrun Marine Fechtel var dotter till Malmöborgmästaren Hans Pofvelsen Fechtel. Møller kom efter att ett par av hans handelsskepp förlit på ekonomiskt obestånd. Trots bistånd från kungen i form av underhåll, bruksätt och egendomsrätter till gårdar och tomter i Malmö, kunde han inte betala skulderna. Han avled utfattig i sitt hus i kv. Liljan år 1598, först tio år senare blev huset utmätt varpå Marine tvingades flytta (Brorsson & Larsson, nedan).

BYGGNADERNA

Från högmedeltid till tidig modern tid uppfördes mestadels byggnaderna av hantverkare som var organiserade i skrån. Det kunde röra sig om timmermän, murare eller stenmästare. Beställaren var vanligtvis den som skulle bo eller verka i själva huset, och beställaren ledde byggnadsarbetena tillsammans med en mästare från något av skråna (Thomasson 2004). De personer som hade bruksrätt till byggnaderna var, som Jens Ulfson, skyldiga att vidmakthålla deras standard och göra nödvändiga förändringar i form av tillbyggnader. Byggnaderna var med andra ord individuellt knutna till dess invånare; det estetiska- och arkitektoniska avståndet mellan de som levde i husen och själva byggnaderna var inte stort. Likheterna mellan byggnadernas utformning var visserligen förmedlad via urbana byggnadshantverkare, men i huvudsak uttryck för individuella ambitioner att associeras med och igenkännas som urban arkitektur.

DEN BYGGNADSKULTURELLA BROKIGHETEN

Under perioden från slutet av 1200-talet till början av 1400-talet bestod bebyggelsen i kv. Liljan av byggnader uppförda i en brokighet av fackverkskonstruktioner. Efter ett sekel av varaktig bebyggelse beboddes kvarterets nordöstra hörn av bymannen Jens Ulfson och Cecilie Tidemansdotter, och de donerade egendomsrätten till andra halvan av deras gård till domkapitlet i Lund.

På grund av yngre aktiviteter, främst olika former av grävningsarbeten, är spåren fragmenterade. Den bebyggelse som trots allt dokumenterats var belägen inne på tomterna, en bit från gatan. Byggnaderna var uppförda i en teknik där hela eller delar av väggarna längst ner var fästa i en träsyll. Träsyllarna vilade antingen i en ränna i marken eller på syllstenar. Möjligen kan någon av stolparna ha varit nedgrävda i marken för att, precis som rännorna, säkra väggarna från förflyttningar. Väggarna var konstruerade i olika typer av fackverkskonstruktioner där stolpar bar huvuddelen av taktyngden. Mellanrummet mellan stolparna hade

vanligen under den aktuella perioden, vilket även verkar ha varit fallet när det gäller husen i kv. Liljan, flätverk som var klinat med lera. Men det förekom även att husen kunde ha liggande (skiftesverk) eller stående plank (resvirke) mellan stolparna. Det finns inga tecken på att byggnaderna i kv. Liljan hade parvis belägna stolpar i långsidorna, som i sin tur korresponderat med sparrarna i takstolen. Detta skulle ha inneburit att byggnaderna uppförts i korsvirkesteknik. Det var under 1200- och 1300-talet vanligare utan parstående stolpar i väggarna, vilket innebar att facken mellan stolparna kunde vara oregelbundna. Taket vilade på en lejd som fördelade tyngden till de olika stolparna.

Från och med 1300-talets början försågs några av husen med källare (Mårald, nedan). Till att börja med var de tämligen små och hade karaktären av mindre förvaringsutrymmen. Efterhand, från mitten av 1300-talet, utökas källarstorkarna och i några avdelas till och med i två rum (i ett av dessa fanns en ugn). Detta innebar att behovet av förvaringsutrymmen hade ökat, samt att de i vissa fall även kommit att bli uppehållsrum och därmed utrymmen för andra aktiviteter. Ingen av de källare som anlades fram till 1400-talets början var integrerade delar av byggnadskonstruktionerna i övrigt. Kanterna var fordrade med liggande plank vilket tillsammans med nedslagna stolpar förhindrade jorden från att rasa in, snarare än att fungera som bärande väggar i byggnadskonstruktionen som helhet (fig. 39).

De byggnader som har dokumenterats var belägna inne på de förmodade gårdsplanerna. De flesta av byggnaderna var orienterade i nord-sydlig riktning, i de södra delarna fanns enstaka öst-västliga hus. Bostadsfunktionen i äldre hus indikeras av närvaro av någon typ av värmekälla och/eller trägol. Att döma av den rumsliga spridningen av sådana konstruktioner var bostaden inledningsvis belägen långt söderut på de olika tomterna. Under slutet av 1300-talet och början av 1400-talet var de belägna i mitten av tomterna, i anslutning till de byggnader som förmodligen stått ut mot (den nuvarande) Västergatan. På grund av bevaringsförhållandena är det inte känt vilken typ av byggnader som varit belägna ut mot gatan. Andra undersökningar i Malmö (Reisnert 1992; 1994) och i andra medeltida städer (Augustsson 1992; Thomasson 1997) har emellertid kunnat påvisa att byggnaderna närmast de offentliga utrymmena innehöll hantverks- eller krämarbodnar. Gårdarna var ordnade med en offentlig del gentemot gatan, och en privat sfär med bostadshus inne på gården.

Skrivningarna i Jens Ulfens och Cecilie Tidemansdotters donationsbrev ger intrycket av att byggnation på deras gård pågick kontinuerligt. Nya hus skulle byggas när så behövdes, och de gamla skulle vidmakthållas. Byggnaderna i städerna och i kv. Liljan bestod mestadels av ett rum. Om det fanns mer än ett rum

[FIGUR 39] TRÄKÄLLARE UNDER FRAMRENSNING.

så var de olika rummen ofta uppförda i olika material och/eller teknik, vilket snarare innebar att ett hus kompletterades med ett nytt (se Thomasson 1997). Principen om ett rum, ett hus låg kanske bakom skrivningen i donationsbrevet. Byggnaderna var inga färdiga koncept, utan efterhand som nya utrymmen behövdes, tillfördes nya byggnader.

Att döma av tomtrännor, utbredning av byggnader och markanvändande under perioden fanns, åtminstone med smärre förändringar, fyra tomter mot Adelgatan (fig. 40). Troligen har det funnits fler eftersom undersökningen inte berörde de mellersta delarna av kvarteret.

Från väster räknat antyds gränsen dels av fragmentariskt bevarade diken, dels av markanvändandet. I detta område fanns garverikar och avfallsgropar. Möjligen ansluter de östra gavlarna av några öst–västligt orienterade byggnader till den

förmodade tomtgränsen. Även under slutet av 1300-talet och början av 1400-talet fanns ett skilje mellan de då stenlagda gårdsplanerna. Längre österut fanns redan vid mitten av 1200-talet en hävdad tomtgräns i form av en nordsydligt orienterad ränna. Flera byggnader uppförs sedan med långsidorna på ömse sidor längs med denna gräns. Gränsen till Jens Ulfens och Cecilie Tidemansdotters tomt i de nordöstra delarna av kvarteret markerades på samma sätt. Under hela perioden fanns nordsydligt orienterade, parallellt belägna, byggnader. Av de ”*alle fire hjørner med grundstykke og alle huse*” är alltså tomtens två nordliga hörnor kända, och av alla hus har möjligen två dokumenterats vid undersökningen. I de södra delarna framkom lämningarna efter en byggnad som haft omväxlande trä- och lergolv. Kan byggnaden, i varje fall periodvis, ha varit parets bostad? Tomtens storlek mot gatan var ungefär femton meter, och den var åtminstone trettio meter längs med nuvarande Mäster Johansgatan.

BODARNAS VITTNESBÖRD

I brevet till herr Axel Pedersen anges att tomten som förläningen avsåg var 90 aln bred mot nuvarande Västergatan och ca 27 aln lång mot nuvarande Gråbrödersgatan. Av skrivningen framgår att såväl tomtens storlek som det i texten omnämnda stenhuset redan existerade år 1433. Herr Axel kan med andra ord inte ha varit gårdens byggherre. Tomtbredden motsvarar 56,5 m (1 aln = 0,628 m), vilket räknat från väster korresponderar med den tidigare föreslagna gränsen till domkapitlets tomt i öster. Förläningsbrevet ger intryck av att donationen avsåg en nära 1000 m² storgårdstomt. Men att döma av de arkeologiska vittnesbörden avsågs troligen egendomsrätten till en omfattande tomt, som var uppdelad mellan flera brukare.

Det stenhus som omnämns i förläningsbrevet uppfördes under 1400-talets början. Vid undersökningarna framkom två separata byggnadskroppar, vilka tolkades tillhöra två olika faser. Den östra delen skulle vara uppförd mellan tjugo och femtio år senare. Det som återstod vid undersökningen var byggnadernas källarmurar, vilka var uppförda i gråsten. Såväl murverk som det äldre fogmaterialet var i det närmaste identiskt. De båda byggnadskropparna har visserligen uppförts vid olika tidpunkter, men detta avspeglar snarare olika etapper i själva bygandet än olika faser. Utrymmet mellan de båda källarna har troligen varit en överbyggd portgång.

Tyvärre fanns inget av dagermurarna kvar, men med utgångspunkter i förläningsbrevets skrivelse, och i analogi med bevarade medeltida byggnader, kan en hypotes kring byggnadens arkitektoniska gestaltning formuleras. I brevet omnämns att stenhuset låg i hörnet mellan nuvarande Väster- och Gråbrödersgatan.

Västergatan

Mäster Johansgatan

Gråbrödersgatan

10 m

Skrivningen i brevet ger intrycket av att det fanns en arkitektoniskt iögonfallande byggnad som förhöll sig mer till kvarterets hörn än en lång byggnad längs med gatan. Formuleringen kan svårigen anknytas till den över 38 m långa byggnaden som konstaterades vid undersökningen. Utgrävningsresultaten behöver dock inte stå i motsatsställning till stenhuset så som det beskrevs i brevet.

Det finns få kända medeltida stenhus med långsidan mot gatan. I Malmö finns endast ett relevant jämförelseobjekt, och det är det så kallade Tunnelkomplexet i kv. Svanen längre österut längs den *laange Adelgade* (Reisnert 1989; 1992; Rosborn 1987). Detta är en ca 35 m lång och 7 m bred byggnadskropp belägen med långsidan mot gatan, uppförd under 1300-talets första hälft. Precis som byggnaden i kv. Liljan så är källardelen bevarad (även om ursprungligt murverk delvis kan vara bevarat högre upp på byggnaden). Källaren försågs under 1300-talets andra hälft med fem parställda kryssvalv. Under 1400-talet betecknades byggnadskomplexet som de *höije kledebodar*, vilket borde innebära att bodarna hade två våningar. I olika dokument framgår det dessutom att det innehöll fem separaturthyrdade bodar, vilket korresponderar med källarens uppdelning i just fem utrymmen. Fyra av de fem bodarna var kvadratiska och jämnstora (ca 7×7 m), medan boden längst i öster hade större djup inåt tomten (7×15 m). På denna källardel fanns troligen ett stenhus som var gavelvänt mot Adelgatan. Möjligen kan ett liknande även ha funnits i väster (Rosborn 1987).

Skrivningen i Erik av Pommerns förläningsbrev kan åsyfta en liknande konstruktion som i Tunnelkomplexet. Stenhuset, som *”staar paa Hjørnet mellom begge Gaderne”* kan möjligen avse en gavelvänd byggnad i kvarterets nordvästra hörn. En sådan borde ha varit den mest iögonfallande delen vid beskrivningen av ett annars sammanbyggt komplex av separata bodar längs med gatan. I det avseendet bör inte källarlämningarna tolkas som rester efter ett hus med långsidan mot gatan. Snarare torde den arkitektoniska utformningen mot gatan, i likhet med Jörgen Kocks hus längre österut på Adelgatan, vara utformad med en dominerande komponent i form av ett gavelvänt hörnhus, med tilliggande likaledes gavelorienterade men sammanbyggda mindre iögonfallande bodar.

Under slutet av 1600-talet bestod kvartersmarken ut mot Västergatan av sju tomter (nr 434–440; Isberg 1923:7ff). Tomterna var mellan 7,5 och 21 m breda

<<< [FIGUR 40] REKONSTRUKTION AV TOMTINDELNINGEN I DEN NORRA DELEN AV KV. LILJAN UNDER 1200- OCH 1300-TALET.

Västergatan

Mäster Johansgatan

Gräbrödersgatan

10 m

434

435

436

437

438

439

440

(fig. 41). Axel Pedersens egendomsrätt motsvarade 56,5 m av utrymmet mot gatan. Dess förmodade östra gräns sammanfaller inte med 1600-talets tomtgräns (mer om detta senare), men däremot med en gräns som framkommit vid undersökningarna. De sju bruksenheter som på detta sätt indikeras inom Pedersens egendomsrätt är, om portgången undantas (vilken vanligtvis omfattas av servitut) mellan 7,5 och 8 m breda mot gatan. Detta skulle innebära att de enskilda bodarna skulle vara ungefär lika stora (7,6×7 m) som i Tunnelkomplexet.

Från slutet av 1400-talet och fram till och med slutet av 1500-talet fanns flera nordsydligt orienterade byggnader. Några av dessa var kökslängor och/eller halvtakshus som uppförts i korsvirke mot gathuset, vilka samtidigt markerade gränser mellan de olika bruksenheterna. Två sådana gränser är tydliga inom det undersökta området, och båda är förskjutna österut i förhållande till 1600-talets tomtgränser, (se fig. 31). Gränserna sammanfaller med de förhållanden som fanns före det att stenhuset uppfördes, och de ser ut att avdela lika många enheter som fanns i området i den senare tomtindelningen. Skillnaderna kan förstås utifrån den starka bruksrätt som fanns till resurser under äldre tid, att äldre gränser hävdats och att äldre hus möjligen kan ha funnits kvar efter det att stenbodarna byggts. Först efterhand har indelningen av stenhuset resulterat i förskjutningar av gränserna på gårdssidorna. Detta kan illustreras av att stenhuset någon gång under 1500-talet tillförs en ny tillbyggnad i söder, vars mellanvägg sammanfaller med den senare tomtgränsen.

Den brokighet som karakteriserade byggnadskulturen har till viss del tillämpats under 1400- och 1500-talet. Gårdsbyggnaderna var uppförda i olika typer av fackverkskonstruktioner. Grundläggning och väggkonstruktioner kunde skilja från en vägg till en annan i samma hus. Traditionen där nya byggnader uppförda i en annan typ av material och teknik tillfördes existerade hus, tillämpades fortfarande. Men till viss del fanns även andra och nya byggnadskulturella uttryck. Stenhuset var givetvis uttryck för något nytt. Det representerade en annan grundtanke där huset med de förmodade sju bodarna var ett planerat sammanhållet koncept och där teknik och material (sten och tegel) i högre utsträckning än tidigare krävde tillgång till kunniga hantverkare och distributionsnätverk. I likhet med stenhusets källare var även de övriga källarna byggda som integrerade delar av husen i övrigt. Åtminstone ett av husen hade parställda stolpar i väggarna, vilket antyder

att det varit ett korsvirkeshus med jämna och symmetriska fack. Fördelningen av ugnar i direkt anslutning till stenhuset indikerar även att gårdarnas privata sfär flyttat ut mot gatan och det offentliga rummet.

Längor med bodar var ett specifikt urbant fenomen. I Malmö fanns bodar som var uppförda i enklare material, så kallad lerbodar, spridda runt om i staden (Bager 1971:279; Rosborn 1984; Thomasson 2004). Stenbodarna var före 1500-talet belägna längs stadens viktigaste gatusträckningar. Vid S:t Petri kyrka fanns exempelvis Sjalabodarna, och invid strandportarna finns flera omnämnda. Men huvudsakligen var de belägna längs med den *laange Adelgade*. Detta var något som även fortsatte under 1500-talet. Borgmästare Jörgen Kocks gård, byggd 1525, innehöll förutom det gavelvända huset även tre stenbodars längs med Adelgatan. Likaså innehöll det Rosenvingska huset, uppfört 1534, och Niels Kuntzes hus, uppfört av borgmästaren Jep Nielsen år 1532, två separata lägenheter. Båda dessa byggnader har förtagningar i gavlarna, vilket betyder de var planerade att utökas med fler bodar (muntligen Anders Reinsert, stadsantikvarie). Jep Nielsen och Jörgen Kock uppförde även större komplex med stenbodars invid det nya Franciskanerklostret i de sydvästra delarna av staden (fig. 42).

Stenbodarna vittnar om ambitioner att associeras med och igenkännas som urban arkitektur. På samma sätt som frälsets huvudgårdar på landsbygden var de uttryck för iögonfallande konsumtion. Genom att investera i arkitektur som uppfattades och igenkändes som urban och vacker påverkades samtidigt byggherrens eller innehavarens anseende och renommé (Thomasson 2004). Skillnaden gentemot frälsets huvudgårdar var bodarnas närvaro i den egna gården. Möjligen har detta även att göra med att det medförde status, prestige och nödvändiga kontakter att vara värd till övervintrande handelsmän. Samtidigt innebar det att hyresvärden kunde övervaka flödet av hyresgästernas kontakter och möten. Det innebar även ekonomisk vinning, även om investeringarna i tegelarkitektur troligen lönade sig först på lång sikt. Jörgen Kocks bodinnehav inbringande årligen 300 daler, vilket ansågs vara en betydande summa. Detta skall jämföras med de olika kyrkliga institutionernas årliga intäkter som uppgick till 3000 daler (Johannesson 1947:133).

Axel Pedersen övertog en urban egendom. Troligen har han själv inte bebott någon av bodarna när han besökt Malmö. I likhet med Jens Uffesen Neb hade han troligen en urban huvudgård. Dessa frälsets så kallade sögningsgårdar hade sina stenhus inne på tomten, inte ut mot gatan (Thomasson 1997). I Malmö verkar de ha varit belägna vid Kalendegatan, en bit från stadens huvudstråk. Släkten Tott hade emellertid en sögningsgård vid den *laange Adelgade*, i kv. Carolus (Rosborn 1981b). Hur länge tomten varit i släktens ägo eller när stenhuset inne på

[FIGUR 42] DET SENMEDELTIDA MALMÖ MED DE I TEXTEN NÄMNDA BYGGNADERNA.
 1) SJÄLABODARNA 2) JÖRGEN KOCKS HUS 3) ROSENVINGSKA Huset 4) NIELS KUNTZES HUS.

densamma byggdes är okänt. För borgmästarna Anders Mortensen och Hans Michelsen måste det däremot kv. Liljan ha varit en passande bostad belägen på ett synnerligen fördelaktigt läge i staden.

DET ARISTOKRATISKA BORGERSKAPET

När Jacob Møller flyttade in i gården i den nordöstra delen av kv. Liljan under början av 1560-talet, övertog han hus som tidigare innehafvats av Ditlev Henriksen Enbeck. Troligen hade gården redan under Enbecks tid innehållit ett stenhus (se nedan). Møller var en ambitiös borgare och 1580 lät han och hustrun Marine

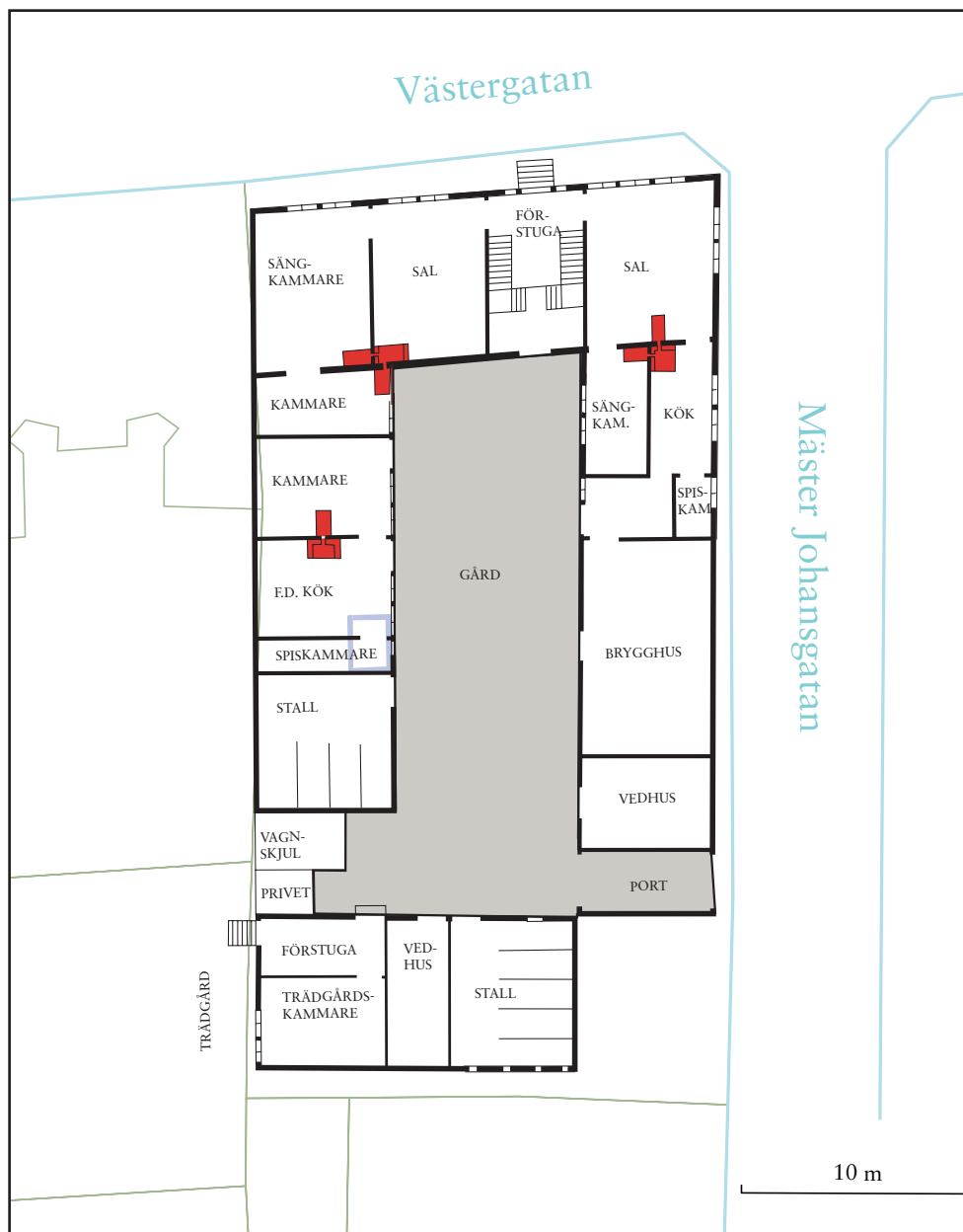
Hansdotter Fechtel sätta upp en corniche, en inskriptionstavla, över ingången till huset (Brandförsäkringsbrev 1830; Isberg 1897:82). På denna fanns en numera okänd text, troligen ett bibelcitat, som flankerades av parets initialer bomärken och året 1580. Jacob Møller och Marine Fechtel tog med andra ord åt sig äran att ha uppfört huset.

I beskrivningarna av byggnaden i yngre skriftligt material tonar en något an-norlunda historia fram. Av brandförsäkringsbrevet från 1830 framgår att inskriptionstavlan var fastsatt på två träkonsoller, inte som brukligt, inmurad i väggen eller fastsatt i korsvirket. I en bouppteckning beskrivs gathuset som en två våningar (med källare) hög och 14 fack lång korsvirkesbyggnad i ektimmer (Bouppteckning år 1741). Beskrivningen fortsätter: *”Iklädd upp igenom till taket med enstens mur, men uti den nedersta våningen med två stens mur, och i de öfvre rummen allena med spälkning på själva timbret invändigt”*. Husets bottenvåning hade med andra ord ca 0,7 m tjocka tegelväggar, medan övervåningen utåt gatan hade 0,35 m tjocka tegelväggar. Väggarna på övervåningens insida hade försetts med korsvirke. Husets längd mot gatan uppgick enligt brandförsäkringsbrevet vidare till 36 aln (ca 22,7 m). Detta innebär att Axelgårdens östra brukningsenhet inkorporerats till Møllers gård.

Inskriptionstavlans sekundära läge tillsammans med det invändiga korsvirket i övervåningen och tomtens utvidgning österut innebär att Jacob Møller slagit samman tomter och byggt om husen, och inte byggt dem från grunden. Möjligen var det Ditlev Enbeck som var byggherre till det ursprungliga stenhuset på den nordöstra hörntomten (jfr fig. 30).

Undersökningarna visade även att gathuset kompletterats med en nordsydlig länga i väster. I de södra delarna av denna fanns en mindre murad källare (Brorsson & Larsson, nedan). I förhållande till bouppteckningens uppräknade rum i denna länga, bör den ha legat direkt under spiskammaren och fungerat som matkällare. Gathusets bottenvåning innehöll under mitten av 1700-talet en förstuga, en stuga (vardagsrum), sal och ett sovrum. På övervåningen fanns ytterligare ett antal sovrum. Men att döma av bouppteckningens beskrivning av interiördetaljer och golvbeläggning, torde den östra delen av gathusets och anslutande delar av den tvärgående längans övervåning ha fungerat som gårdens representativa sal. I de anslutande längorna fanns kök, spiskammare, pigkammare och ekonomiutrymmen som brygghus, loft etc. Till gården hörde även en stor trädgård som omfattade tomterna 441–442 (fig. 43).

I jämförelse med Axelgårdens stenbodnar var Jacob Møllers och Marine Fechtels hus menat att framstå som en sammanhållen byggnad med långsidan mot gatan. Byggnaden gestaltades mer som ett samtida, enhetligt, korsvirkeshus än ett

[FIGUR 43] "JACOB MØLLERS GÅRD" UNDER 1700-TALET. EFTER BAGERS EXCERPTER.

gavelvänt stenhus. I förhållande till bodarna och gavelvända byggnader innehöll denna typ fler rum. De olika utrymmena blev individuella. När en besökare väl var inne i huset var det inte tvunget att passera flera rum innan personen nådde hushållets vardagsrum. Eftersom ett rum definierade ett hus, kom en besökare direkt in i stugan. Det innebar också att hushållets vardagsliv i stuga och kammare offentliggjordes för okända människor på gatan utanför. Detta underströks av att fönsterglas blev lättillgängligt, varpå fönstrens andel av gatufasaden, främst i korsvirkeshus, ökade. På så sätt var privatlivet både offentligt och svårtillgängligt.

Michelsen, Enbeck och Møller representerade ett självständigt borgerskap av allt större betydelse för kungamakten som ekonomisk resurs och för frälset som konkurrent. Motsättningarna mellan borgerskap och frälse tilltog under 1500-talet och utmynnade i inbördeskrig (grevefejden) och religiösa motsättningar. Borgerskapet ville avskaffa rådsaristokratins ledande ställning i riket, frälsets privilegier och erhålla en likartad status i det feodala samhället. Det var också i städerna som de protestantiska idéerna fick genomslag, och det var också borgerskapet som var pådrivande vid religionsskiftet.

Den protestantiska etik som förespråkades både formade och formades av byggnaderna. Inskriptionstavlorna och den arkitektoniska utformningen av byggnaderna uppvisade den rätta uppsättningen av symboliska tillgångar. Genom stugans förflyttning till gaturummet kunde ett oklanderligt privatliv exponeras för offentligheten. Innehavarna av byggnaden var oklanderliga och moraliska människor som inte dolde något för besökaren. Samtidigt innebar avdelningen av rum en social distansering inom gårdarna, framförallt mellan herrskap och tjänstefolk.

Det ledande borgerskapet i de större städerna hade samlat på sig anseliga förmögenheter, samtidigt som de sociala skillnaderna mellan rik och fattig i städerna hade blivit allt större. Den sociala distans som fanns inom de större stadsgårdarna återspeglades även i stadsrummet. Städernas sociala och ekonomiska elit hade blivit en urban aristokrati.

GESTALTNING OCH SOCIALA MOTSÄTTNINGAR

De äldre städerna med vindlande gatusträckningar med, till synes kaotisk, bebyggelse och ett myllrande folkliv var inget exklusivt rum för enbart köpmän, hantverkare och marknadsbesökare. I städerna verkade alla sociala kategorier, om än både entusiastiskt och ambitiöst som ofrivilligt och nödtvunget. De grundläggande

sociala motsättningar som fanns mellan sociala grupper i det feodala samhället utspelade sig i städerna, och så även i kv. Liljan i Malmö. Under loppet av medeltid och renässans gestaltades dock städerna genom borgerskapets specifika urbana identitet och tillhörighet.

Aktörerna i detta motsägningsfulla förlopp var både immateriella och materiella, både individer och kollektiv. I kv. Liljan fanns Jens Ulfsen och Cecilie Tide-mansdotter, Herr Axel Pedersen, Jacob Møller och Marine Fechtel samt Börje Trolle. Byggnaderna som de uppförde, förändrade, manipulerade och förskönade, medverkade till att skapa igenkänning och identitet. Men byggnaderna skapade också nya former av rörelsemönster och associationer, något som både förändrade personerna som använde och betraktade arkitekturen, och relationerna mellan individer såväl som sociala grupper. På så sätt återfanns flera av de brokiga förhållandena mellan byggnader, personer, städer och det medeltida samhället i kv. Liljan.